

Atividade

hodi hanorin lingua

Luann Gronhovd
mak hakerek ho lian Ingles

Antonio Sequeira ho Catharina Williams-van Klinken mak halo ho lian Tetun.

Corpo da Paz, Timor Leste 2003

Edisaun 2 ho ortografia foun 2015

© Peace Corps East Timor, 2003

Atividade iha livru nee, nee barak liu hetan hosi livru Peace Corps oi-oin, no hosi livru ida naran *Keep Talking: Communicative Fluency Activities for Language Teaching*, nebee Friederike Klippel hakerek (Cambridge University Press, 1984).

Iha livru laran

“Aprende” hatudu kapasidade ida nebee mak ema uza ho jogu nee:

- r = Rona
- k = Koalia
- l = Lee
- h = Hakerek

“Pratika” hatudu saida mak ema bele pratika ho jogu nee:

- prepara: loke aula
- kontroladu: pratika aspetu ida deit
- livre: pratika uza hotu-hotu nebee estudante aprende ona
- jeral: atividade jeral.
- pronunsia: pratika pronunsia
- vokabulariu: pratika dekor ka uza lia fuan foun
- gramatika: pratika estrutura ida

Atividade 	1
1. Haat loos, ida sala (Aprende: hotu, Pratika: jeral)	1
2. Siik took verbu nee! (Aprende: r, k, Pratika: kontroladu).....	1
3. Atividade tuir malu (Aprende: r, k, Pratika: kontroladu).....	1
4. Alternativu (Aprende: hotu, Pratika: livre)	1
5. Buzz (‘sss’) (Aprende: r, k, Pratika: kontroladu).....	2
6. Ezersiziu tutan malu (Aprende: r, k, Pratika: prepara).....	2
7. Isteria tuir malu (Aprende: hotu, Pratika: livre).....	2
8. Pratika koalia tuir dezenhu (Aprende: r, k, h, Pratika: kontroladu)	3
9. Ezersiziu ‘Cloze’ nian (Aprende: hotu, Pratika: kontroladu).....	3
10. Dialogu hosi liafuan (Aprende: hotu, Pratika: livre).....	3
11. Badaen (Aprende: r, h, Pratika: kontroladu)	3
12. Koalia ho ema Tetun nain (Aprende: r, k, Pratika: prepara)	3
13. Dialogu Cummings nian (Aprende: r, k, l, Pratika: kontroladu)	4
14. Definisau (Aprende: r, k, Pratika: vokabulariu)	4
15. Dialogu hosi dezenhu (Aprende: r, k, Pratika: livre)	4
16. Ditadu (<i>ida koalia, ida hakerek</i>) (Aprende: r, h, Pratika: kontroladu)	5
17. Pinta dezenhu (Aprende: r, Pratika: kontroladu).....	5
18. Aumenta liafuan (Aprende: hotu, Pratika: kontroladu).....	5
19. Lao ba kampu (Aprende: hotu, Pratika: livre).....	5
20. Buka ida mak sala (Aprende: r, k, Pratika: prepara)	6
21. Sesaun gramatika (Aprende: hotu, Pratika: gramatika).....	6
22. Koalia livre tuir topiku (Aprende: r, k, Pratika: livre).....	6
23. Mestri koalia hanesan baibain (Aprende: r, Pratika: jeral).....	7
24. Informasaun falta (Aprende: r, k, Pratika: kontroladu).....	7
25. Entrevista (Aprende: hotu, Pratika: livre)	7
26. Ezersiziu uza sasaan (Aprende: r, k, Pratika: kontroladu).....	8
27. Monta fali istoria (Aprende: r, k, l, Pratika: livre)	8

28. Hakerek diariu (Aprende: r, k, Pratika: jeral).....	8
29. Dialogu ho linha-grama (Aprende: r, k, l, Pratika: pronunsia).....	9
30. Kompara dezenhu (Aprende: r, k, Pratika: livre).....	9
31. Mapa, dezenhu, diagrama no <i>silsilia</i> familia (Aprende: hotu, Pratika: kontroladu)	10
32. Meza memoria (Aprende: k, h, Pratika: vokabulariu).....	10
33. Liafuan atu hanesan (Aprende: r, k, h, Pratika: pronunsia).....	11
34. Halo modelu (Aprende: r, k, Pratika: pronunsia).....	11
35. Filmi (Aprende: r, k, Pratika: jeral).....	11
36. Aprentasaun ba klase (Aprende: hotu, Pratika: livre)	11
37. Istoría tuir dezenhu (Aprende: r, k, Pratika: prepara).....	11
38. Deskreve dezenhu (Aprende: r, k, Pratika: prepara).....	12
39. Monta fraze (Aprende: l, h, Pratika: vokabulariu).....	12
40. Reuniaun boso-bosok (Aprende: hotu, Pratika: livre).....	12
41. Koalia mesak (Aprende: r, k, h, Pratika: prepara).....	12
42. Aprende dialogu (Aprende: r, k, Pratika: prepara).....	13
43. Siik took objetu nee (Aprende: r, k, Pratika: livre).....	13
44. Radiu ho televizaun (Aprende: r, k, l, Pratika: jeral)	14
45. Prefere saida? (Aprende: hotu, Pratika: livre).....	14
46. Rona nain (Aprende: r, Pratika: jeral).....	14
47. Dekor fraze kona ba ita nia aan (Aprende: r, k, Pratika: kontroladu)	15
48. Dekor fraze loro-loron nian (Aprende: k, h, Pratika: jeral).....	15
49. Repetisaun (Aprende: r, k, h, Pratika: pronunsia, vokabulariu).....	15
50. Drama (Aprende: r, k, Pratika: livre)	15
51. Konta fila fali istoria (Aprende: r, k, Pratika: livre).....	16
52. Simão dehan (Aprende: r, k, Pratika: vokabulariu).....	16
53. <i>Simulasi</i> (Aprende: r, k, l, Pratika: livre)	16
54. Kanta (Aprende: r, k, l, Pratika: livre).....	17
55. Estudante mak xefi (Aprende: hotu, Pratika: jeral).....	17
56. Substituisaun / troka liafuan (Aprende: hotu, Pratika: kontroladu).....	17
57. Gravasaun (Aprende: hotu, Pratika: livre)	18
58. Mestri mesak koalia (Aprende: r, k, h, Pratika: prepara)	18
59. Telefone (Aprende: r, k, Pratika: pronunsia).....	18
60. Konta istoria ida mai hau (Aprende: r, k, Pratika: jeral)	19
61. Linha tempu nian (Aprende: r, k, h, Pratika: kontroladu)	19
62. Halo tuir ita koalia (Aprende: r, k, Pratika: kontroladu)	19
63. Transformasaun (Aprende: r, k, h, Pratika: kontroladu)	19
64. Pontu haree (Aprende: r, k, Pratika: livre)	20
65. Fraze ba didin lolon (Aprende: l, Pratika: kontroladu)	20
66. Dezenhu ba didin lolon (Aprende: l, Pratika: vokabulariu)	20
67. Hau nee see? (Aprende: r, k, Pratika: livre).....	20

Lista atividade tuir kategoria

<u>Pratika</u>	<u>Atividade</u>	<u>Aprende</u>	<u>Pajina</u>
gramatika	Sesaun gramatika	hotu	6
jeral	Haat loos, ida sala	hotu	1
jeral	Mestri koalia hanesan baibain	r	7
jeral	Hakerek diariu	r, k	8
jeral	Filmi	r, k	11
jeral	Radiu ho televizaun	r, k, l	14
jeral	Rona nain	r	14
jeral	Dekor fraze loro-loron nian	k, h	15
jeral	Estudante mak xefi	hotu	17
jeral	Konta istoria ida mai hau	r, k	18
kontroladu	Atividade tuir malu	r, k	1
kontroladu	Siik took verbu nee!	r, k	1
kontroladu	Buzz ('sss')	r, k	2
kontroladu	Badaen	r, h	3
kontroladu	Ezersiziu 'Cloze' nian	hotu	3
kontroladu	Pratika koalia tuir dezenhu	r, k, h	3
kontroladu	Dialogu Cummings nian	r, k, l	4
kontroladu	Aumenta liafuan	hotu	5
kontroladu	Ditadu (ida koalia, ida hakerek)	r, h	5
kontroladu	Pinta dezenhu	r	5
kontroladu	Informasaun falta	r, k	7
kontroladu	Ezersiziu uza sasaan	r, k	8
kontroladu	Mapa, dezenhu, diagrama no <i>silsilia</i> familia	hotu	10
kontroladu	Dekor fraze kona ba ita nia aan	r, k	15
kontroladu	Substituisaun / troka liafuan	hotu	17
kontroladu	Halo tuir ita koalia	r, k	19
kontroladu	Linha tempu nian	r, k, h	19
kontroladu	Transformasaun	r, k, h	19
kontroladu	Fraze ba didin lolon	l	20
livre	Alternativu	hotu	1
livre	Istoria tuir malu	hotu	2
livre	Dialogu hosi liafuan	hotu	3
livre	Dialogu hosi dezenhu	r, k	4
livre	Lao ba kampu	hotu	5
livre	Koalia livre tuir topiku	r, k	6
livre	Intervista	hotu	7
livre	Monta fali istoria	r, k, l	8
livre	Kompara dezenhu	r, k	9
livre	Aprezentaun ba klase	hotu	11
livre	Reuniaun boso-bosok	hotu	12
livre	Siik took objetu nee	r, k	13
livre	Prefere saida?	hotu	14
livre	Drama	r, k	15

<u>Pratika</u>	<u>Atividade</u>	<u>Aprende</u>	<u>Pajina</u>
livre	Konta fila fali istoria	r, k	16
livre	<i>Simulasi</i>	r, k, l	16
livre	Kanta	r, k, l	17
livre	Gravasaun	hotu	18
livre	Hau nee see?	r, k	20
livre	Pontu haree	r, k	20
prepara	Ezersiziu tutan malu	r, k	2
prepara	Koalia ho ema Tetun nain	r, k	3
prepara	Buka ida mak sala	r, k	6
prepara	Deskreve dezenhu	r, k	12
prepara	Istoria tuir dezenhu	r, k	11
prepara	Koalia mesak	r, k, h	12
prepara	Aprende dialogu	r, k	13
prepara	Mestri mesak koalia	r, k, h	18
pronunsia	Dialogu ho linha-grama	r, k, l	9
pronunsia	Liafuan atu hanesan	r, k, h	11
pronunsia	Halo modelu	r, k	11
pronunsia	Repetisaun	r, k, h	15
pronunsia	Telefone	r, k	18
vokabulariu	Monta fraze	l, h	12
vokabulariu	Repetisaun	r, k, h	15
vokabulariu	Simão dehan	r, k	16
vokabulariu	Dezenhu ba didin lolon	l	20
vokabulariu	Definisaun	r, k	4
vokabulariu	Meza memoria	k, h	10

Atividade

1. Haat loos, ida sala

Aprende: hotu Pratika: jeral

- Primeira vez, mestri hakerek pontu lima kona ba nia aan iha kuadru, uza liafuan ka gramatika hosi lisaun uluk nian. Bele mos, liafuan sira nee mestri lee deit, para estudante sira bele hetan pratika rona nian.
- Depois mestri foo hatene ba estudante sira dehan pontu haat mak loos, no ida sala. Estudante sira forma grupu atu diskuti nebee mak loos no ida nebee mak sala, no tanba saa mak sira hanoin hanesan nee.
- Tuir mai, mestri husu ba estudante sira atu hatoo sira nia konkluzo ba klase, no esplika oinsaa sira hetan desizaun nee. Ikus liu, mestri foo sai pontu ida nebee mak sala.
- Hotu ona, mestri bele husu estudante sira ida-idak rasik hakerek pontu lima kona ba nia aan. Depois estudante sira repete etapa iha leten uza pontu lima nee.

2. Siik took verbu nee!

Aprende: r, k Pratika: kontroladu

- Mestri hakerek verbu oi-oin ba kartaun – kartaun ida iha verbu ida deit. Depois mestri foo kartaun ba estudante sira ida-idak. (Se lae, estudante ida bele desidi verbu saida mak sei apresenta.)
- Depois estudante ida pratika tuir verbu nee, maibee la bele koalia ka hasai lian. Depois estudante sira seluk siik verbu saida mak nia pratika daudaun. (Por ezemplu, se estudante hetan kartaun ida nebee hatete ‘hamriik’ karik, estudante bele hamriik.)

3. Atividade tuir malu

Aprende: r, k Pratika: kontroladu

- Primeiru, mestri foo ezemplu hodi deskreve pasu (*tahap*) hotu-hotu nebee ita tenki halo atu kompleta atividade ruma. Atividade nee bele hanesan: sae taksi ba merkadu, prepara hanaan ruma ka fase ropa.
- Tuir mai, mestri haruka estudante sira atu repete mestri nia esplikaun.
- Depois mestri husu ba estudante sira atu apresenta atividade ida nebee sira toman, no esplika pasu hotu-hotu nebee ita tenki halo atu kompleta atividade ida nee.

4. Alternativu

Aprende: hotu Pratika: livre

- Mestri apresenta problema ruma ba klase, depois husu estudante sira atu servisu rua-rua (*berpasangan*) hodi buka solusaun oi-oin ba problema ida nee. Por ezemplu: Voluntariu kala-kalan toba la dukur tanba barulhu (labarik tanis, manu kokoreek, asu hatenu). Nia bele halo saida?
- Tuir mai, grupu sira halibur hamutuk atu tau hamutuk sira nia solusaun, no halo lista ida deit ho solusaun hotu-hotu.

- Depois, estudante sira ida-idak bele lee istoria nebee nia kaer.

8. Pratika koalia tuir dezenhu Aprende: r, k, h Pratika: kontroladu

- Mestri hatudu dezenhu oi-oin nebee hamutuk forma ‘seri’ ida. Por ezemplu, hatudu dezenhu atividade loron-loron nian.
- Husu estudante sira halo fraze kona ba dezenhu sira nee. Por ezemplu: ‘Dadeer-dadeer hau hadeer tuku hitu. Depois hau fase oin. Hotu tiha hau’

9. Ezersiziu ‘Cloze’ nian Aprende: hotu Pratika: kontroladu

- Primeiru, mestri konta istoria ida. Isteria nee hotu tiha, mestri bele foo istoria nia tekstu ba estudante sira, maibee liafuan balu sei falta. (Diak liu, halo liafuan nebee estudante foin aprende mak falta.)
- Tuir mai, mestri husu ba estudante sira atu hakerek liafuan loos nian iha fatin nebee sei mamuk. Se estudante sira buka liafuan sira nee la hetan, sira bele husu ba mestri atu lee istoria nee dala ida tan.

10. Dialogu hosi liafuan Aprende: hotu Pratika: livre

- Mestri hakerek liafuan 4-5 iha kuadru.
- Estudante sira nain rua-rua servisu hamutuk atu halo dialogu ida, nebee bazeia ba liafuan hirak nee.
- Mestri haruka estudante sira prezenta dialogu nee iha klase.

11. Badaen Aprende: r, h Pratika: kontroladu

- Mestri foo material sanulu ho koor oi-oin ba estudante sira. Depois mestri hatete ba estudante sira atu tau material sira nee iha nebee. Por ezemplu: ‘Tau toalha matak iha meza leten. Tau hudi tasak nee iha pasta laran. Tau pasta azul iha toalha matak nia leten.’ Estudante sira tenki halo tuir mestri nia instrusaun nee.
- Depois bele repete atividade nee, maibee estudante sira mak foo instrusaun ba malu.

12. Koalia ho ema Tetun nain Aprende: r, k Pratika: prepara

- Konvida ema Tetun nain ida ba vizita ita nia klase. Mestri ho bainaka halo konversasaun hamutuk, bazeia ba topikun nebee ita aprende daudaun iha klase. Por ezemplu: se estudante sira estuda hela topikun kona ba uma, bele halo konversasaun entre uma nain ho ema nebee hakarak atu aluga kuartu.
- Antes komesa halo konversasaun nee, haruka estudante sira atu foo atensaun ba pontu espesifiku. Por ezemplu, se koalia kona ba aluga kuartu karik, haruka estudante sira atu rona di-diak ba folin aluga nian, bainhira mak komesa aluga, uma nee iha kuartu hira, etc.
- Bainhira konversasaun nee hotu, estudante sira tenki hatoo informasaun nee ba klase.

- Haruka estudante sira atu haree mos ba partisipante sira nia jestu (*gaya*). Por ezemplu, ema nain rua nee uza liman halo oinsaa, tuur besik malu ka dook, i hateke ba nebee? Depois, mestri ho estudante sira bele diskuti kona ba jestu iha situasaun.

13. Dialogu Cummings nian Aprende: r, k, l Pratika: kontroladu

- Mestri bele uza atividade ida nee atu estudante sira bele pratika husu no simu pergunta nebee ema uza baibain.

- Primeiru, mestri hakerek dialogu badak ida iha kuadru. Ezemplu:

Ita iha maun nain hira?

Hau iha maun nain rua.

- Mestri apresenta dialogu nee atu estudante sira bele kompriende di-diak nia sentidu.
- Tuir mai mestri ho estudante sira pratika dialogu nee hamutuk. Mestri lee uluk linha ida-ida, depois estudante sira repete tuir.
- Tuir mai, mestri ho estudante sira pratika hataan malu iha dialogu nee - mestri hosi sorin, estudante sira hosi sorin.
- Depois, mestri foo lista ho liafuan seluk nebee bele troka liafuan balu iha dialogu nee. Por ezemplu, bele troka *maun* sai fali *biin, alin, oan...*, i bele troka *rua* sai fali *tolu, haat...* Mestri tenki koko lai katak estudante sira kompriende liafuan sira nee.
- Ikus liu estudante sira mesak pratika diaologu nee, maibee troka liafuan balu ho liafuan nebee sira hili hosi lista. Por ezemplu: *Ita iha biin nain hira? Hau iha biin nain tolu.*

14. Definisaun Aprende: r, k Pratika: vokabulariu

- Mestri hatete liafuan ida ba klase, depois husu estudante ida atu foo liafuan nee nia definisaun. Atividade nee bele uza hodi halo revizaun ba vokabulariu foun.
- Por ezemplu: mestri dehan *ai-nanas*. Depois estudante bele foo karik nia definisaun hodi dehan, *Ai-nanas nee aifuan kinur ida nebee midar, nia boot no toos liu hudi.*
- Estudante sira mos bele husu no foo definisaun ba malu.

15. Dialogu hosi dezenhu Aprende: r, k Pratika: livre

- Ezersiziu dialogu nee uza dezenhu ‘seri’ ida atu konta sai dialogu ida.
- Ezemplu, mestri hatudu dezenhu ida ho ferik ida faan modo iha merkadu, ho feto klosan ida haree ba modo nee. Feto klosan nee dehan saida? No oinsaa mak ferik nee hataan?
- Dezenhu tuir mai hatudu modo hira mak nia sosa, osan hira mak nia selu, etc.

- Husu estudante sira atu pratika tuir fetu klosan ho ferik nee sira nia dialogu. Ida sai fetu klosan no ida sai ferik.

16. Ditadu (*ida koalía, ida hakerek*) Aprende: r, h Pratika: kontroladu

- Iha ditadu, ema ida lee, ho estudante hakerek tuir saida mak sira rona. Ditadu nee, oi-oin:
 1. Mestri lee informasaun, konversasaun ida ka istoria badak ida ho neneik. Depois estudante sira hakerek tuir saida mak mestri lee.
 2. ‘Ditadu foo kotuk ba malu’: Estudante nain rua tuur foo kotuk ba malu. Sira nain rua nee ho tekstu hanesan, maibee informasaun balu falta hosi estudante ida nia tekstu, ho informasaun seluk falta hosi estudante seluk nian. Sira lee sira nia tekstu ba malu, no rona di-diak atu hakerek liafuan nebee falta iha fatin mamuk iha sira nia istoria nia laran.
 3. ‘Ditadu halai’: Estudante forma grupu nain rua-rua. Ida halai ba liur atu haree mensajen nebee hakerek iha fatin ruma iha liur. Depois estudante nee halai fila fali ba klase laran atu foo ditadu saida mak nia lee ba ninia kolega. Nia tenki tama-sai beibeik too mensagen nee kompletu ona. Nain rua nebee hakerek kompletu uluk no loos, sira mak manaan ditadu nee.

17. Pinta dezenhu Aprende: r Pratika: kontroladu

- Mestri deskreve dezenhu ida maibee la hatudu dezenhu nee ba estudante sira. Estudante sira pinta tuir saida mak mestri deskreve.
- Bainhira mestri deskreve no estudante sira mos pinta hotu ona, sira bele kompara sira nia dezenhu nebee sira pinta ho dezenhu orijinal nebee mestri deskreve tuir nee.
- Por ezemplu: *Iha meja ida iha kuartu klaran. Busa ida toba iha meza nia okos. Iha kadeira haat iha meza nia sorin-sorin. Iha buli ida iha meja leten atu tau kafee.*

18. Aumenta liafuan Aprende: hotu Pratika: kontroladu

- Mestri foo liafuan ida ba klase. Estudante ida halo fraze badak loos uza liafuan nee. Depois estudante sira ida-idak aumenta liafuan ida ka rua atu halo fraze foun ida. Kontinua too ema la bele aumenta ona.
- Por ezemplu: *baa: Hau baa, Hau baa merkadu, Hau atu baa merkadu, Hau orsida atu baa merkadu, Hau orsida atu baa merkadu Comoro.*

19. Lao ba kampu Aprende: hotu Pratika: livre

- Lao ba kampu dehan katak estudante sira lao sai ba liur atu pratika liafuan nebee sira aprende iha nia situasaun loloos.
- Mestri foo servisu ruma ba estudante sira kona ba topiku ida. Ezemplu: buka hatene sasaan oi-oin nia folin iha merkadu ka hanorin jogu ida ba labarik sira.

- Molok sira sai ba kampu, mestri tenki koalia uluk ho estudante sira kona ba saida mak sira tenki halo no saida mak sira la bele halo, para sira la bele halo sala kontra kultura Timor.
- Depois estudante sira foin sai atu halao servisu ida nee.
- Bainhira estudante sira fila ba klase, sira bele koalia kona ba saida mak akontese no saida mak sira aprende. Sira mos bele husu pergunta ba mestri kona ba liafuan no kultura nebee sira infrenta iha kampu, no oinsaa mak kultura Timor ho kultura rai seluk la hanesan.

20. Buka ida mak sala

Aprende: r, k

Pratika: prepara

- Mestri deskreve ema ida, ka fatin ida, ka sasaan ida nebee estudante sira hatene no haree hela. Fatin nee bele hanesan ita nia sala klase, bele sasaan ka estudante ida iha klase laran.
- Bainhira mestri deskreve, nia halo finji foo mos informasaun balu nebee la loos. Ezemplu, se nia esplika kona ba feto ida fuuk mean, matan azul, naran Betty no nia hosi Nova Yorke, nia bele dehan fali, *'Ema nee naran Betty. Nia hosi Dinamarca. Nia fuuk mean no matan azul.'*
- Bainhira mestri foo informasaun falsu, estudante sira foti liman hodi hatudu katak informasaun nee falsu. Depois estudante sira hadia informasaun falsu sira nee, hodi dehan *'Ida nee la loos. Betty nia hosi Nova Yorke, laos Dinamarca.'*
- Iha atividade ida nee mestri mos bele deskreve dezenhu ho sasaan barak iha laran.

21. Sesaun gramatika

Aprende: hotu

Pratika: gramatika

- Estudante sira hakerek problema nebee sira sei iha kona ba pontu gramatika.
- Mestri tau hamutuk informasaun sira nee ho tan ninia observasaun rasik kona ba problema gramatika. Depois nia prepara lisaun ida kona ba pontu hirak nee.

22. Koalia livre tuir topiku

Aprende: r, k

Pratika: livre

- Atividade ida nee atu foo motivasaun ba estudante sira atu bele koalia kleur. (Ida nee laos hodi hanorin sira uza liafuan foun ka monta deit liafuan tuir gramatika). Atividade nee foo motivasaun ba estudante sira atu koalia barak tuir sira nia kapasidade, no la bele tauk atu halo sala bainhira sira koalia.
- Mestri hatete ba estudante sira katak, iha minutu 20 oin mai, estudante sira bele koalia Tetun deit, no koalia la bele para.
- Mestri forma estudante sira nain rua-rua, depois hakerek topiku primeiru iha kuadru. Topiku sira nee bele simples liu, hanesan: hau: hau nia familia, hau nia kolega, hau nia futuru.

- Bainhira topiku primeiru foo tiha ona, estudante sira bele komesa diskuti topiku primeiru nee durante minutu lima, i hakaas an atu diskusaun nee la bele para. Minutu lima liu tia, mestri haruka sira atu para hosi topiku primeiru, no komesa fali ho topiku segundu. Halo hanesan nee beibeik too minutu rua nulu hotu.

23. Mestri koalia hanesan baibain Aprende: r Pratika: jeral

- Mestri tenki hakaas an kuandu koalia ba estudante sira, atu uza Tetun nebee normal. Por ezemplu, bainhira hasee malu ka foo instrusaun ba estudante sira, uza Tetun lor-loron nian. Dalaruma estudante sira seidauk kompriende liafuan nebee mestri uza, maibee bele kompriende nia intensaun liu hosi mestri nia jestu. Mestri nia jestu importante liu, tanba estudante sira tenki aprende laos lian Tetun deit, maibee mos tenki aprende oinsaa mak ema Timor uza sira nia isin lolon tomak (hanesan ita nia liman ho matan) hodi komunika ba malu.
- Hanesan nee, estudante sira mos bele toman ho mestri nia intonasaun ho pronunsia, i bele aprende liafuan nebee mestri uza beibeik.

24. Informasaun falta Aprende: r, k Pratika: kontroladu

- Iha atividade nee, estudante sira hetan formulariu ida, maibee informasaun balu falta. Estudante sira mak tenki prienxe. Ita mos bele uza mapa, orariu, tabela ho sasaan nia folin, agenda reuniaun nian, ho tabela selu-seluk. Atividade nee oi-oin:
 1. Foo mapa ka tabela ida ba estudante sira, nebee ema seidauk prienxe. Mestri lee informasaun nebee falta ba estudante sira, i estudante sira hakerek tuir.
 2. Estudante sira servisu nain rua-rua. Estudante ida hetan tabela ho informasaun sorin balu; nia kolega hetan tabela ho informasaun sorin balu. Depois sira nain rua tenki husu malu kona ba informasaun nebee falta iha ida-idak nia tabela.
 3. Estudante sira servisu nain rua-rua. Ida mak 'A', ida mak 'B'. Sira nain rua hetan mapa sidade nian. Maibee iha estudante A nia mapa, uma balu iha naran no uma balu iha deit marka pergunta ('tanda tanha'). Estudante B nia mapa kontrariu fali: Iha estudante B ninian, uma nebee iha naran iha estudante A nian, agora iha deit marka pergunta. Estudante A deskreve nia mapa ba estudante B para nia prienxe informasaun nebee sei falta. Depois estudante B mak deskreve fali nian ba estudante A.
- Bainhira hotu tiha, estudante sira bele cek ba malu atu haree informasaun nebee sira prienxe nee, loos ona ka seidauk.
- Atividade hanesan nee bele aplika iha lisaun oi-oin, por ezemplu lisaun kona ba sosa sasaan (uza tabela sasaan nia folin), sasaan uma laran nian (uza mapa uma laran), familia (uza 'silsila' nian), oras (uza orariu), diresaun (uza mapa).

25. Entrevista Aprende: hotu Pratika: livre

- Iha atividade nee, estudante sira entrevista ema ida iha comunidade.
- Primeiru, mestri foo topiku ida ba estudante sira (ou se lae, ajuda sira atu hili topiku).

- Mestri bele foo minutu lima iha klase laran atu hakerek buat nee, hanesan revizaun ida molok atu hahuu hanorin buat foun. Bele mos husu estudante sira atu hakerek semana-semana kona ba sira nia esperiensa iha semana liu ba. Se lae, bainhira estudante sira hetan esperiensa foun ida (por ezemplu baa festa kazamentu ka, misa Natal nian), mestri bele husu estudante sira hakerek kona ba esperiensa nee.
- Halo jornal nee maneira diak ida ba estudante sira atu haforsa saida mak sira aprende iha klase laran. Uza liafuan sira nebee sira hetan iha klase atu deskreve sira nia tempu mamuk, ka sira nia sentimentu, sira nia esperiensa, etc. hodi hakerek saida deit mak sira hakarak atu halo.
- Depois mestri tenki simu saida mak estudante sira hakerek nee, no hadia liafuan ka gramatika nebee sei sala. No mos, se mestri iha tempu karik, mestri bele hakerek komentariu ruma ba estudante sira atu responde sira nia ideia, hodi nunee estudante sira bele hetan motivasaun atu uza Tetun diak liu tan.

29. Dialogu ho linha-grama Aprende: r, k, l Pratika: pronunsia

- Mestri pinta ‘linha-grama’ ida iha kuadru atu reprezenta linha dialogu nian. Linha ida reprezenta liafuan ida; ho nia marka pontuasaun sira hotu.

- Ezemplu:

*Ita nia naran saa?
Hau nia naran Simon Cardoso.*

- Nebee nia pinta hanesan:

_____? _____.

- Mestri lee sai dialogu nee, hodi buka tuir linha grama nee atu hatudu dialogu nia ‘tekanan’ no nia intonasaun. Estudante sira rona no haree tuir linha dialogu nee.
- Mestri husu estudante sira atu hakerek liafuan ba linha mamuk sira nee iha kuadru, no pratika tuir dialogu nee nain rua-rua.
- Tuir mai mestri repete fali dialogu nee ba estudante sira ho neineik, no apaga tuir liafuan sira iha dialogu nee. Tuir maneira ida nee, estudante sira komesa dekor dialogu nee.

30. Kompara dezenhu Aprende: r, k Pratika: livre

- Buka dezenhu rua nebee besik atu hanesan. Se lae pinta deit dezenhu rua nebee besik atu hanesan, ka hili dezenhu rua nebee hanesan duni maibee muda deit sasaan balu iha dezenhu ida atu iha diferensa uitoan.
- Estudante sira servisu rua-rua. Foo dezenhu ida ba estudante ida, no dezenhu seluk ba nia kolega.

- Tuir mai estudante nain rua nee diskuti kona ba sira nia dezenhu ida-idak, maibee la bele hatudu dezenhu ba malu.
- Ikus liu, grupu ida-idak foo esplikasaun ba klase kona ba dezenhu ho sira nia diferensas.

31. Mapa, dezenhu, diagrama no silsilia familia

**Aprende: hotu
Pratika: kontroladu**

- Ita bele uza mapa, dezenhu ho diagrama oi-oin hodi hanorin lingua. Por ezemplu:
 - Mapa: uza mapa (hanesan mapa Dili nian ka mapa Timor nian) atu hatudu dalan hosi fatin ida ba fatin seluk. Ita bele haruka estudante sira atu esplika oinsaa atu lao hosi fatin ida ba fatin seluk ka haruka sira deskreve fatin oi-oin iha mapa. Mestri mos bele foo diresaun ho lian Tetun, no haruka estudante sira hatudu dalan nee iha mapa.
 - Dezenhu: uza dezenhu hahaan nian hanesan baze atu koalia kona ba hahaan nebee ita gosta, ho hahaan nebee ita la gosta.
 - Diagrama: hatudu loja ida nia diagrama (denah) depois deskreve sasaan ida-idak nia fatin iha loja laran.
 - ‘Silsilia’ familia: uza silsilia familia hodi koalia kona ba membru ida-idak iha ita nia familia.
 - Mestri koalia kona ba mapa, dezenhu ka diagrama ida. Haruka estudante sira rona, no bainhira mestri temi parte ida iha mapa, dezenhu ka diagrama nee, haruka estudante sira hatudu loos ba fatin nee. Por ezemplu, bainhira mestri temi ‘hudi’, estudante tenki hatudu ba dezenhu hudi nian. Hanesan nee, estudante bele prova (membuktikan) katak sira kompriende ona ka seidak.
 - Mestri husu pergunta kona ba informasaun nebee hatudu iha mapa ka dezenhu ka diagrama.

32. Meza memoria

Aprende: k, h Pratika: vokabulariu

- Mestri lori sasaan sanulu (nebee kona ba topiku), tau iha meza ida nia leten, no taka ho hena para estudante sira la bele haree.
- Depois mestri hasai hena nee durante menuu 30 (30 detik) atu estudante sira bele haree no estuda sasaan sira hotu, molok mestri taka fila fali.
- Bainhira sasaan sira iha meza leten taka fila fali ona, estudante (ida-idak ka hamutuk) hakerek sasaan sira nee nia naran.
- Depois sira bele kompara sira nia lista ho maluk sira seluk, atu haree sasaan hira mak sira lembra. Depois mestri loke fila fali hena nee atu estudante sira haree no bele hadia sira nia lista.

- Depois mestri husu ba estudante sira kona ba istoria para bele hatene katak sira kompriende ka lae. Estudante sira bele responde hodi hatudu ba dezenhu, ka hataan ho liafuan deit.

38. Deskreve dezenhu

Aprende: r, k

Pratika: prepara

- Hili dezenhu ida nebee kona ba topiku nebee estudante sira agora estuda. (hanesan: ema hein mikrolet iha terminal ka sosa modo iha merkadu). Mestri koalia kona ba dezenhu nee: ema sira nee oinsaa?, sira halo saida?, sira iha nebee?, ita haree saida...? Mestri mos bele halo ema sira iha dezenhu nee koalia hela ba malu.
- Bainhira mestri koalia, nia bele hatudu ba parte nebee nia temi. Ou se lae, nia bele husu estudante sira atu hatudu ba parte nebee nia temi.
- Depois mestri ho estudante bele husu pergunta ba malu kona ba dezenhu nee.

39. Monta fraze

Aprende: l, h

Pratika: vokabulariu

- Mestri hili fraze ida nebee estudante sira aprende tia ona. Depois nia hakerek liafuan hosi fraze nee ba iha surat tahan ida-idak. Depois mestri kahur surat tahan sira nee.
- Estudante nain rua-rua forma fila fali liafuan sira nee atu halo fraze kompletu ida.

40. Reuniaun boso-bosok

Aprende: hotu

Pratika: livre

- Estudante sira bele halo buat oi-oin atu prepara sira nia aan ba reuniaun nebee sira sei enfrenta iha sira nia servisu fatin.
- Se bele karik, sira tuir reuniaun (hanesan iha governu lokal, iha sosiedade, ka iha igreja), no hakerek nota kona-ba kostumi nebee sira haree no liafuan nebee sira rona.
- Mestri mos bele hatudu knaar nebee ema oin-oin halo iha reuniaun, i liafuan nebee ema uza iha reuniaun nia laran. Por ezemplu, moderador halo saida? Oinsaa mak ema husu pergunta? See mak prepara ajenda? Oinsaa mak ema loke ho taka reuniaun?
- Depois estudante sira hamutuk bele hakerek tekstu drama ('naskah') ba reuniaun ida, no pratika tuir tekstu nee. Estudante sira mos bele grava sira nia reuniaun boso-bosok nee atu bele rona no haree fila fali reuniaun nee.
- Durante reuniaun boso-bosok nee, mestri bele diriji, no bele husu pergunta ba estudante sira.

41. Koalia mesak

Aprende: r, k, h

Pratika: prepara

- Koalia mesak nia objetivu atu apresenta liafuan badak ('pidato singkat') hodi pratika rona no atu apresenta vokabulariu no gramatika foun. Mestri mak hili topiku nebee bele ajuda estudante sira iha komunidadade nia laran. Por ezemplu, topiku bele kona ba: familia, hakaan, loron boot Timor oan nian, jogu ka desportu, ka festa kaben. Depois molok lisaun komesa, mestri prepara programa koalia mesak.

- Iha klase laran, mestri foo koalia badak ('pidato singkat') ida durante minutu 1 – 3. Estudante sira rona deit. Depois mestri repete fila fali ninia 'pidato' nee.
- Depois mak estudante sira bele husu pergunta kona ba liafuan badak nebee sira foin rona. Agora mos, mestri bele hakerek liafuan importante iha kuadru, no uza dezenhu ka sasaan atu foo esplikasaun klaru. Depois mestri bele repete fila fali nia liafuan badak nee.
- Mestri husu pergunta ba estudante sira kona ba nia liafuan badak nee.
- Ikus liu, mestri husu estudante (ida-idak ka hamutuk) atu repete fila fali mestri nia liafuan badak nee tuir sira nia kapasidade.
- No mos, estudante sira bele hatoo sira nia liafuan badak rasik, nebee bazeia ba topik hanesan mestri nian.

42. Aprende dialogu

Aprende: r, k

Pratika: prepara

- Iha dialogu nia laran, dala barak iha ema nain rua deit mak koalia. Mestri foo konhese 'ema' nain rua nee ba estudante sira liu hosi dezenhu, fotografia, ka boneka. (Por ezemplu, se ita atu uza dialogu entre katuas ida ho labarik fetu ida, bele hatudu dezenhu katuas ho labarik nian.)
- Mestri mak lee dialogu nee dala rua ka tolu, para estudante sira bele kompriende nia signifkadu, i rona nia pronunsia, 'ritme', 'tekanan' no intonasaun. Mestri bele uza jestu ho sasaan oi-oin atu ajuda dialogu nee sai furak liu tan. Mestri bele uza meius oi-oin hodi hatudu see mak koalia: nia bele troka nia lian uitoan ba ema nain rua nian, bele muda nia fatin ba karuk ka loos, bele hatudu ba ema nain rua nia fotografia iha kuadru, ka troka lalais xapeu rua.
- Haruka estudante sira atu repete kada linha dialogu (tiap garis dialog) ba dala rua ka tolu.
- Depois mestri lee parte ida no haruka estudante sira tomak lee parte seluk.
- Bainhira ita pratika tia ona dialogu nee, ita bele muda sistema. Fahe klase ba grupu rua. Grup u ida halimar parte A, no grupu seluk halimar parte B.
- Troka sistema tan. Haruka estudante halimar dialogu nee nain rua-rua ('berpasangan'). Mestri rona ba sira hotu-hotu, atu rona estudante sira nee koalia loos ka lae.

43. Siik took objetu nee

Aprende: r, k

Pratika: livre

- Ema ida (mestri ka estudante) hili objetu ruma ka ema ruma nebee estudante sira seluk mos konhese.
- Depois estudante sira husu pergunta oi-oin hodi siik objetu nee saida, ka ema nee see. Ema iha oin nee bele hataan deit 'loos' ka 'lae'. (Por ezemplu: Nia ema ka? Nia mane ka? Nia Timor oan ka?)

44. Radiu ho televizaun

Aprende: r, k, l Pratika: jeral

- Estudante sira balu bele haree televizaun ka rona radiu ho lian Tetun iha uma. Mestri bele foo motivasaun ba sira atu halo beibeik.
- Ita mos bele uza gravasaun radiu ka televizaun nian iha klase. Por ezemplu, bainhira ita estuda kona ba agrikultura, dala ruma ita bele rona mos programa agrikultura hosi radiu atu pratika rona vokabulariu nebee ita aprende. Maibee uza gravasaun badak deit, tanba kuandu estudante sira rona radiu, sira la bele haree ema koalia nee nia oin ho ibun, halo sira kompriende susar liu tan.
- Molok atu rona programa ida, hakerek vokabulariu kona ba topikulu nebee ita atu rona iha kuadru. Por ezemplu, se programa nee koalia kona ba halo natar, entaun hakerek liafuan natar nian iha kuadru. Haruka estudante sira foo atensaun liu-liu ba liafuan sira nee, no haruka estudante sira hatudu ba liafuan nebee sira rona daudauk iha programa.
- Rona tia programa ida, haruka estudante sira husu no hataan pergunta kona ba programa nee.
- Mestri mos bele grava notisias badak oan ida, depois loka iha klase laran. Por ezemplu: *'Doutor espesialista matan nian, sei foo konsulta gratis durante semana ida iha Timor Leste'* ka *'Loja Mutiara sei diskontu porsentu 30 – 50 iha fulan Marsu nia laran'*, ka *'Bomba ida nakfera iha Amerika, ema nain 50 mate no atus ida resin mak kanek.'* Haruka estudante sira foo reasaun ('menanggapi'). Por ezemplu: *'Diak!'* *'Tebes ka?'*, *'Hau la fiar!'* uza intonasaun nebee loos.

45. Prefere saida?

Aprende: hotu Pratika: livre

- Mestri hakerek verbu ka sasaan 5-10 nia naran iha lista ida, depois foo ba estudante sira. Estudante sira servisu ida-idak hodi hili nebee mak sira gosta. Por ezemplu, mestri foo lista ida ho hakaan oin lima nia naran; depois estudante tau '1' ba hakaan nebee nia gosta liu, too '5' ba hakaan ida nebee nia laduun gosta.
- Depois estudante sira koalia nain rua-rua ('berpasangan'). Ida esplika ba nia maluk kona ba hakaan nebee nia gosta liu, no ida nebee nia la gosta, no tanba saa?.

46. Rona nain

Aprende: r Pratika: jeral

- Mestri haruka estudante sira rona ba ema Tetun nain sira koalia loro-loron.
- Haruka sira foo atensaun liu-liu ba topikulu ida deit. Por ezemplu, haruka estudante rona oinsaa mak ema hasee malu iha festa; oinsaa mak ema sosa modo iha merkadu, no oinsaa mak ema fahe malu iha dalan.
- Bainhira sira rona tia ba ema Tetun nain koalia, estudante sira hatoo ba iha klase parte konversasaun nebee sira kompriende, no husu pergunta kona ba frase nebee sira seidauk kompriende loloos. Sira mos bele foo komentariu kona ba oinsaa ema nia isin lolon book aan hodi hatudu tuir saida mak sira koalia ka sira hanoin.

47. Dekor fraze kona ba ita nia aan Aprende: r, k Pratika: kontroladu

- Haruka estudante sira dekor fraze badak oi-oin nebee sira bele uza bainhira ema husu kona ba sira nia aan. Por ezemplu:

Hau nia naran _____.

Hau hosi (nasaun).

Hau koalia (lingua).

Hau tinan (numeru).

Hau sei klosan / kaben nain.

- Primeiru, mestri apresenta fraze sira nee uza informasaun kona ba nia aan rasik, i hatudu fraze nee nia sentidu ba estudante sira.
- Depois, mestri ajuda estudante ida-ida tau nia informasaun rasik ba fraze sira nee. Estudante sira ida-idak dekor fraze kona ba nia aan.
- Estudante sira halo pratika nain rua-rua.
- Estudante ida-idak apresenta nia fraze sira nee ba klase.

48. Dekor fraze loro-loron nian Aprende: k, h Pratika: jeral

- Atividade nee nia objetivu atu estudante sira bele dekor fraze sira nebee ema uza beibeik iha komunikasaun loro-loron nian. Frazee sira nee badak deit. Por ezemplu:

A: Bondia, diak ka lae?

B: Diak, obrigadu. No ita diak ka lae?

A: Kolisensa, hau tenki baa agora.

B: Diak. Ate amanha.

49. Repetisaun

Aprende: r, k, h Pratika: pronunsia, vokabulariu

- Mestri koalia liafuan ida ka fraze ida.
- Primeiru, estudante sira repete hamutuk. Depois sira repete iha grupu kiik, no ikus liu ema ida-idak.
- Mestri bele uza dezenhu ka jestu atu ajuda liafuan ka fraze nee sai klaru liu tan.

50. Drama

Aprende: r, k Pratika: livre

- Mestri fahe estudante ba rua-rua ka grupu kiik. Grupu ida-idak tenki halo drama ida.
- Estudante sira tenki pratika uluk liafuan nebee sira atu uza iha drama nee.
- Estudante sira bele uza dialogu nebee sira aprende ona iha klase uluk nian, ou, bele hakerek sira nia dialogu rasik.

- Mestri bele ajuda estudante sira hanoin antes kona ba situaun nee, see mak partisipa, no oinsaa mak participante sira baibain koalia iha situaun nee. Estudante sira ida-idak bele hili ninia pozisaun; por ezemplu: nudar xefi de aldeia, representante grupu fetu nian, ka ema faan modo iha merkadu.
- Depois, estudante sira tama ba fatin nee. Sira tenki koalia loloos nudar partisipanti iha fatin nee duni.

54. Kanta

Aprende: r, k, l Pratika: livre

- Estudante sira gosta rona kanta iha lian Tetun, no kanta mos bele hanorin sira kona ba kultura Timor. Sira la presiza atu kompriende liafuan hotu-hotu iha kanta ida nee. Maski kompriende uituan deit, sira bele gosta.
- Primeira-vez, halo estudante sira rona kanta nee lai. Depois identifika kanta nee nia tema, no foo mos informasaun interesante kona ba kanta nee.
- Estudante sira presiza rona kanta nee dala rua ka tolu, para sira bele aprende nia melodia, no bele haketak liafuan iha kanta nee.
- Depois estudante sira bele lee kanta nee, no kanta tuir nia tekstu.

55. Estudante mak xefi

Aprende: hotu Pratika: jeral

- Mestri bele husu estudante ida atu aranja atividade ida ba estudante sira seluk. Estudante nee prepara lai instrusaun sira hotu-hotu kona ba atividade ida nee uza nia lian Tetun, depois mak apresenta. Nee diak liu duke mestri mak apresenta atividade beibeik.
- Durante apresentasaun nee, mestri hakerek difikuldade hotu nebee estudante sira hasoru.
- Bainhira atividade nee hotu ona, mestri bele koalia ho estudante sira kona ba difikuldade lingua nian nebee mosu, no difikuldade jeral nebee estudante nee hasoru bainhira nia foo instrusaun ba nia kolega sira.

56. Substituisaun / troka liafuan

Aprende: hotu Pratika: kontroladu

- Mestri hatete fraze ida, depois estudante sira repete tuir. Ezemplu: *Hau gosta haan paun.*
- Depois estudante tenki troka liafuan ida iha fraze nee ho liafuan seluk nebee mestri foo. Mestri bele hatete sai liafuan nee, ou bele hatudu dezenhu ida. Ezemplu: Mestri hatudu dezenhu naan nian, depois estudante hataan: *Hau gosta haan naan.*
- Atividade ida nee ita bele repete beibeik atu pratika vokabulariu seluk no pontu gramatika ida.

57. Gravasaun

Aprende: hotu Pratika: livre

- Mestri bele uza gravasaun ho lian Tetun. Bele grava istoria badak ida, notisias hosi radiu, ka ezersiziu pronunsia nian, para estudante sira bele rona beibeik konforme sira nia hakarak.
- Mestri bele foo ezersiziu oi-oin kona ba gravasaun nee. Por ezemplu:
 1. Mestri bele halo lista pergunta ida para estudante hataan kona ba saida mak sira rona.
 2. Mestri bele hakerek gravasaun nia tekstu, maibee apaga liafuan balu. Depois husu estudante sira atu prienxe fatin mamuk sira nee.
 3. Kuandu gravasaun nee kona ba ezersiziu pronunsia nian, estudante sira bele halo tuir ezersiziu nee.
 4. Mestri bele haruka estudante sira atu grava rasik sira nia istoria. Depois mestri rona, no grava fali nia reasaun ba gravasaun nee.

58. Mestri mesak koalia

Aprende: r, k, h Pratika: prepara

- Mestri konta ninia esperiensa rasik ba estudante sira kona ho topiku ruma. Por ezemplu, esplika ninia familia, koalia kona ba ninia uma, esplika nia planu feriadu nian.
- Primeiru, mestri koalia ba sira kona ba saida mak nia atu koalia, para ajuda sira hodi rona. Depois mestri hatete sira kona ba saida mak sira presiza atu rona ba. Por ezemplu, se mestri atu koalia kona ba ninia familia, nia bele husu estudante sira foo atensaun ba maun-alin hira mak mestri iha, ka foo atensaun ba alin ikun nia naran.
- Maski estudante sira la kompriende buat hotu, sira sei rona ho diak mestri nia esplikasaun, no mos sira bele koko atu husu pergunta atu hetan tan informasaun ka husu klarifikasaun.

59. Telefoni

Aprende: r, k Pratika: pronunsia

- Mestri hatoo fraze ka pergunta badak ida ho neineik (*'berbisik'*) ba estudante primeiru. (Estudante sira la bele besik demais ba malu para la bele rona saida mak estudante seluk rona).
- Tuir mai, estudante nee tenki hatoo fraze ka pergunta nee ba estudante ida tan, hanesan koalia hela iha telefoni. Kontinua atividade hanesan ba beibeik too estudante sira hotu rona ona.
- Bainhira informasaun nee too ona estudante ikus, sira tenki hatoo fila fali ba klase tomak saida mak mestri hatoo ba estudante primeiru.
- Ita bele repete jogu nee, maibee agora husu ba estudante ida atu halo rasik nia fraze ida atu pasa ba kolega sira hotu.

- Atividade ida nee atu pratika pronunsia no vokabulariu.

60. Konta istoria ida mai hau Aprende: r, k Pratika: jeral

- Mestri konta istoria ida ho ninia asaun hotu iha istoria nee.
- Tuir mai, ema ida repete istoria nee, maibee estudante ida seluk mak halo asaun hodi hatudu saida mak akontese iha istoria nee. Bele mestri rasik mak repete istoria ka estudante ida mak konta.

61. Linha tempu nian Aprende: r, k, h Pratika: kontroladu

- Mestri hakerek linha tempu ida (*'garis bilangan'*). Linha nee hatudu tempu (oras, loron, fulan ka tinan), no mos hatudu eventu nebee akontese durante periode nee. Ezemplu:

1975	1987	1991	1999	2002
Invazaun Indonesia nian	Amu Papa vizita Timor	Masakre Santa Kruz nian	Referendum kona ba independensia	Independensia total

- Depois, haruka estudante sira koalia kona ba akontesimentu iha linha nee. Atividade nee bele ajuda sira koalia kona ba buat nebee liu ona (pasadu), akontese agora (prezente) no sei sai aban-bainrua (futura).

62. Halo tuir ita koalia Aprende: r, k Pratika: kontroladu

- Mestri foo instrusaun badak oi-oin ba klase, no mos book-an rasik tuir nia instrusaun nee. Por ezemplu, bainhira mestri dehan *'Lao ba adamatan. Loke odamatan'* nia mos hakat daudaun ba odamatan no loke odamatan tuir nia liafuan sira nee.
- Depois mestri haruka estudante sira atu halo tuir instrusaun sira nee hamutuk ho mestri.
- Depois mestri foo instrusaun deit ba estudante sira (maibee la halo tuir). Estudante sira tenki halo tuir instrusaun nee, no koalia repete tuir.
- Depois, estudante sira hamutuk ka ida-idak, foo instrusaun ba mestri, ka foo instrusaun ba maluk estudante seluk.
- Tuir mai estudante sira bele servisu rua-rua atu pratika foo instrusaun ba malu.
- Atividade ida nee ita bele uza atu pratika verbu oin-oin.

63. Transformasaun Aprende: r, k, h Pratika: kontroladu

- Mestri koalia sai fraze ida ka husu pergunta ida.

- Tuir mai estudante sira tenki troka fraze ka pergunta nee iha maneira ruma, depende ba ‘fokus’ gramatika iha lisaun nee. Por ezemplu: koalia kona ba buat ruma nebee lao agora ka iha pasadu, koalia kona ba sasaan ida deit ka barak, uza dalan oin-oin atu husu pergunta, troka fraze pozitivu sai fali negativu.

64. Pontu haree

Aprende: r, k

Pratika: livre

- Mestri haruka estudante sira atu hamutuk nain rua-rua. Depois nia foo informasaun kona ba situasaun ruma. Por ezemplu: Felizmina hakarak atu tama universidade iha Dili, maibee ninia familia lakohi atu nia ba dook hosi ninia familia...).
- Mestri hakerek dadus kona ba ema nebee tama iha situasaun nee: nia naran, nia tinan no nia informasaun seluk nebee importatante iha istoria nee. Depois nia husu ba estudante sira saida mak ema nee senti iha situasaun nee. (Por ezemplu, Felizmina senti saida? Nia amaa senti saida?)
- Bainhira estudante sira diskuti hotu ona, grupu ida-idak apresenta sira nia ideia ba grupu seluk. Depois sira diskuti tan kona ba diferensa iha sira nia hanoin.

65. Fraze ba didin lolon

Aprende: l

Pratika: kontroladu

- Uza dezenhu didin lolon atu ajuda estudante sira bele dekor liafuan nebee ema uza beibeik. Por ezemplu: pergunta atu husu klarifikasaun bainhira estudante la kompriende buat ruma, pergunta nebee ema uza loro-loron, no instrusaun no pergunta nebee mestri uza loro-loron iha klase.
- Lista sira nee ita bele tara iha klase komesa loron primeiru nian, antes sira komesa aprende liafuan sira nee. Hodi nunee, estudante sira komesa toman ona fraze sira nee.

66. Dezenhu ba didin lolon

Aprende: l

Pratika: vokabulariu

- Taka sasaan nia naran ba sasaan sira nee; ezemplu, taka ‘MEZA’ ba meza ida, ‘ODAMATAN’ ba odamatan. Nee bele ajuda estudante sira aprende liafuan nee lailais.
- Buat nebee ita la haree iha klase laran (hanesan etu ka karau), ita bele halo dezenhu, depois taka dezenhu nee ho sasaan nia naran iha didin lolon.

67. Hau nee see?

Aprende: r, k

Pratika: livre

- Mestri prepara surat tahan ho ema boot sira nia naran. Iha surat tahan ida hakerek naran ida (hanesan: Xanana Gusmão, Bill Clinton). Bele mos hakerek fatin nia naran, sasaan nia naran, ka akontesimentu ida nia naran.
- Tuir mai mestri taka surat tahan ida-idak iha estudante sira nia kotuk laran.
- Estudante sira tenki lao haleu klase no husu pergunta ‘loos/lae’ atu determina saida mak hakerek iha surat tahan nee iha sira nia kotuk. Ezemplu ‘*Hau nee ema ka lae?*’, ‘*Hau nee feto ka lae?*’ Estudante sira seluk bele hataan deit ‘*Sin/Loos*’ ka ‘*Lae*’.